

УДК 811.161.2'373.7:27-23

БІБЛІЙНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ ЯК ОБ'ЄКТ МОВНОЇ ГРИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Скаб Марія, Скаб Мар'ян

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,

Чернівці, Україна

У статті автори доходять висновку, що в сучасній українській літературі з'являються нові способи мовної гри з біблійними фразеологізмами як у творах письменників-модерністів, так і у творах постмодерністської літератури.

Ключові слова: біблійні фразеологізми, мовна гра, модернізм, постмодернізм.

Трансформація фразеологізмів – проблема, якою лінгвісти займаються вже багато років, значно менше уваги приділено трансформації біблійних фразеологізмів, а от трансформація біблійних фразеологізмів у сучасній українській літературі, наскільки нам відомо, ще не привертала увагу дослідників. Саме такі вияви мовної гри в сучасній українській літературі і є метою наших студій.

Українська література початку ХХІ століття дуже різноманітна, у ній співіснують різні літературні течії, наприклад, модернізм та постмодернізм. Для класичного модерністського дискурсу характерні гуманізація, системність, культурна традиція, змістовність, непорушність архетипів, можливість універсальної мовної практики й універсального мистецького коду. Виникнення та поширення постмодернізму пов'язано, як зауважують літературознавці, з глобальною світоглядною переорієнтацією людства, загальноцивілізаційною кризою в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. Після модернізму з його наскрізною ідеологізацією, унаслідок світового хаосу та глобальної агресії відбувається втрата ідеологічних ілюзій, знецінення ідей і доктрин, що претендували на монополізм, розвиваються глобальний поліцентризм і всебічна деструкція. Визначальними особливостями форми і змісту художніх постмодерністських творів вважають постмодерністську чуттєвість, розуміння світу як тексту, знищення протиріч і кордонів між різними мовними рівнями та художніми стилями. Основним є не творення первинного й оригінального, а компіляція, колаж із вторинних елементів, цитатність і алюзійність, подвійне кодування, дискретність, фрагментарність, асоціативність мовомислення, текстотворення як гра, „змагання” з мовою, „карнавалізація” та експресивність, іронічність і самокритичність автора й героїв. М. Павлишин вказує такі основні ознаки постмодернізму: скептичність щодо будь-яких систем та ідеологій; іронія, гра, цитування; змішування жанрів, рівнів мовлення, високої й популярної культури; розвінчування ідеологій та ієрархій цінностей [10, с. 46], Р. Семків серед

ознак постмодернізму називає відсутність ієрархій, компрометацію авторитетів, іронію; „гру без правил” або „гру усіх правил” [11, с. 10].

Матеріалом нашого дослідження стали твори Ліни Костенко та Сергія Жадана, найвиразніших, на наш погляд, представників модернізму та постмодернізму в сучасній українській літературі. Зауважимо, що обидва письменники творять і поезію, і прозу, обидва мають досить багато віршів на біблійну тематику, обидва активно використовують біблійні вислови, всіляко обігруючи їх.

Звичайно, у творах і Ліни Костенко, і Сергія Жадана (хоча значно рідше) знаходимо біблійні вислови в традиційному загальномовному значенні: *...потрібна концептуалізація підвалин, на яких має стояти держава. Наріжним каменем таких підвалин у цивілізованих народів завжди була Книга, культура* [5, с. 26]; *І кого з наших теперішніх політиків майбутні історики назвуть по імені, а кого і в лупу не розгледять? І на кому поставлять **Кайнову печать**? [6, с. 257]; *Усе воюєм, боремось... / А доки? / Не те щоб я **невірний був Хома**. / Але ж втерев уже чотири роки. / А що із того? Просвітку нема* [8, с. 56]; *ЗРЯ контролюють весь той мінімальний виробничий процес, котрий аж на цілих 67 років забезпечує життєдіяльність суспільства. Все інше – **від лукавого**, – переможно говорить Чапай...* [2, с. 108]; *Хто наважиться **кинути в нього камінь** і осуджувати його скороспілу мудрість, терпку й зелену, як молоде вино? [2, с. 229]; *І ось вони копіюють для себе всі основні знаки сурдоперекладу, надаючи кожному з них свого, цілком нового значення. І починають користуватись цією новою системою передачі інформації. **Наливають у старі міхи нове вино!** – знову хтось викрикнув із залу, і аудиторія радісно заплескала* [2, с. 520].**

Найчастіше ж письменники обігрують біблійні вислови. Звичайно біблійне слово чи вислів стає маркером певної ситуації, певної думки, певного поняття („Інформація, закладена в тексті чи його частині, зберігається в семантиці крилатого слова (вислову) у формі певного образу-уявлення, ментальної „картинки”. Їх використання свідчить про входження цієї інформації в загальну когнітивну базу лінгвокультурного соціуму” [1, с. 11]), наприклад, *терновий вінок* – це „страждання, стражденне життя”: *Переступи межу оторопіння / Чи є у тебе час на манівці? / На обрії вселюдського терпіння / вже сходить сонце / у **терновому віночі*** [4, с. 261]; *Світає світ в **терновому галуззі*** [4, с. 108]. І навіть коли йдеться, здається, про якісь зовсім інші речі, сема 'страждання' при використанні слова *терновий* все одно присутня: *Я скучила за дивним зойком слова. / Мого народу **гілочка тернова**. / Гарячий лоб до шибки притулю* [4, с. 17]; *Сухі гілки – це вже **вінок терновий**. / Останній клен світ за очі забіг* [4, с. 76]; *Врешиті-решит відступила сльота осіння. / Після всіх поминальних судом / Над його чолом птахи **воскресіння** / Сплели **тернове** гніздо* [2, с. 546].

Часто біблійні персонажі чи артефакти виступають об'єктом порівняння: *Любов **підкралась тихо, як Даліла**, / а розум спав, **довірливий Самсон*** [4, с. 278]; *Скелі голі, як **Голіафи*** [4, с. 304]; *А на подвір'ї проливень, **птопа**. / Пливе фортеця, як **старий ковчег*** [3, с. 65]; *Ні рецепта, ні панацеї ніхто не дасть. **Драбину Бог з неба не спустить, як біблійному Якову*** [6, с. 325]; *Провільгли стіни. В кам'яному чреві / сиджу як **Йона в череві кита*** [3, с. 47] – у Ліни Костенко; *Почувався він*

упевнено і спокійно, збирав навколо себе скінгедів і толкієністів, бомжів і провокаторів і **проповідував їм, як Йона рибам** [2, с. 335]; циганські родини останні згустки шанхаю / приносять додому харчі і збіжжя готове – / строкаті густі килими які вони розпинають / цвяхами на голих стінах ніби тіло христове [2, с. 612]; грілося молоко на єврейському ринку / тихе і покірне мов гнані апостоли [2, с. 615] – у С. Жадана.

Обидва автори використовують біблійні вислови у метафоричному вживанні, для відображення оригінального погляду на світ: *Брела голота... І жінками Лота / білів, болів березовий стовбняк* [2, с. 44]; *І смерть – косою чи серпом / врізає віку нам обом, / і мста – густа, мов тінь хреста, / між нами вперто вироста, / і давить соляним стовпом / небесна висота* [2, с. 580.

Нестандартність вислову досягається й переведенням його в іншу стилістичну площину. Так, у романі Ліни Костенко „Записки самашедшого” вони звучать ніби крізь призму „хлопського розуму”, з погляду пересічної людини: *Я не побожний, ходжу до церкви не часто, поклонів ревно не б'ю. Я навіть не певний, що Бог створив людей за своєю подобою. Зліпив із глини, як дід свистульку, і вдихнув душу. Не з нашим розумом осягнути, як виглядає Бог. Я тільки знаю, що Той, хто запустив моє серце, Той запустив і Всесвіт* [6, с. 160]. Часто авторка ніби крізь оцю призму виводить на філософські узагальнення про смисл і плинність людського життя, як у вірші „Свят-вечір”: *Мороз малює у віконці. / Узваром дихає кутя. / І Мати Божа на іконці / у хустку кутає дитя. / Побудь дитиною, синочку. / Твоє дитинство золоте. / Ще вітер віє у терночку / і дерево на хрест росте. / Ще час не сплинув за водою. / Ще Юда спить у сповитку. / Он гурт з різдвяною звіздою / уже на ближньому кутку. / Поколядують і засіють. / Ще, може, буде і життя. / Ти на Голгофі вже Месія, / а на руках іще дитя* [9, с. 93].

Схоже використання знаходимо й у С. Жадана, тільки тут сприйняття ситуації описано з погляду тибетських дітей: *Я колись написав собі таку історію про дітей. Дітям вперше прочитали Новий Заповіт і попросили намалювати окремі сцени. Коли вони малювали сцену розп'яття, там не виявилось Ісуса, розумієш? себто саме розп'яття, ну, сам хрест, був, а Ісуса на ньому не було. Річ у тім, що це були тибетські діти, вони навіть уявити собі не могли, що Ісуса прибили (!) цвяхами (!!) до цієї хрїновини, вони думали, що мова йде про якесь моральне покарання, як у них на Тибеті, щось на зразок того, що спорудили хрест, поставили під ним Ісуса, посварили його чи, може, навіть не сварили, очевидно, що не сварили, очевидно, що він сам мусив усе зрозуміти, і все – він пішов, а хрест лишився стояти. <...> Одним словом, у них на розп'ятті Ісуса не було. Уяви собі цілий Заповіт, намальований цими дітьми, мені здається що це мало бути щось значно краще за оригінал, там було б менше приреченості, більше радості, більше фарб, більше позитивних героїв, вірніше – менше негативних* [2, с. 740–741].

У творах аналізованих письменників часто спостерігаємо різні вияви трансформації біблійних висловів:

а) заміну компонентів: *Словом, час розкидати снаряди, час їх збирати* [6, с. 343]; *Боюся, що я таки перекрою плащ на мантію і таки підпишуся:*

Фердинанд VIII [6, с. 170]; *Але вже цього не побачиш, / Сходячи по шпалах на свою Голготу* [2, с. 575];

б) додавання компонентів (це може бути поява оригінальних означень біля іменників, утворення нових складних слів із відомими коренями чи продовження відомого вислову): *Мікро-Содом, зашторена Гоморра, / проснітьсся, люди, чуєте, біда!* [4, с. 246]; *Кожній нації є за що посипати собі голову попелом. Тільки не треба тим попелом запорошувати очі наступних поколінь* [5, с. 19]; *Господь замучиться подавати нам орієнтири й рятувати за допомогою манни небесної та іншої гуманітарки* [2, с. 375–376]; *... люби ближнього свого, люби свого Будду і не заважай іншим любити їхнього...* [2, с. 387]; *...вони намагались переконати всіх навколо, а головним чином все ж таки самих себе, що їхній хрест, їхню потворність, їхній рок-н-рол можна нести легко й весело і що найбільшою проблемою подібного хресного ходу може бути лише проблема з купівлею алкоголю* [2, с. 391–392]; *... як казав господь наш, любіть одне одного, а про все інше він подбає сам* [2, с. 463].

Особливістю творів Ліни Костенко останніх років (наприклад, у романі „Записки самашедшого”) є те, що біблійні топоніми, антропоніми та інші біблійні маркерні вислови авторка використовує в прямому реальному значенні – не біблійному, дещо міфологізованому:

Гортаю енциклопедію. „Весь Ірак – це музей під відкритим небом”. „Ця земля – колиска кількох цивілізацій”. Долини Месопотамії. Ніневія. Ріки Тигр і Євфрат. Але ж дозвольте – Месопотамія, Межиріччя – та ж там жили перші люди після Потопу! Ріки Тигр і Євфрат – це ж ті ріки, які протікали в раю! Отже, це десь там росло Древо пізнання, з якого з’їла те яблуко Єва. Отже, це там Каїн убив Авеля. Отже, з тамтешньої глини Бог створив Адама! Отже, звідти родом все людство? <...>

Це ж там був і Вавилон – столиця царів, „золота чаша в руках Господа, з якої упивалися всі народи”, як сказано у пророка Єремії. Де був і плач Вавилонський, і полон Вавилонський, і Александр Македонський, що увійшов у Вавилон тріумфально, та вже й не вийшов. <...> Чи ж збереглася його могила? Чи там уже кози пасуться...

Але як же я раніш не подумав? Отже, й Вавилонську вежу будували там, у долині Сенаарській, нащадки Ноеві сукупно з іншими племенами. Будували поспіхом, косо-криво, нетривкий розчин вживали, гнали вгору без тями, не заклавши як слід підмурок. То воно й звалилося, і Господь змішав їхні мови, і вони перестали розуміти одне одного.

Вавилон – це ж і означає у перекладі „змішання”. Тільки тоді це було змішання мов, племен і народів, а тепер це зветься коаліція.

Може, не випадково Історія знову завертає на Вавилон? Може, сам Бог диктує нам цю метафору, а ми ще не чуємо? [6, с. 277–278].

Схожу манеру спостерігаємо й у С. Жадана у вертепі „Мері Крістмас, Джізус Крайст!”, написаного, як зауважує автор, на основі традиційних українських вертепів та фольклорних переказів народів Центральної Африки (тут біблійні події переносяться в інші умови, не просто реальні сучасні, як у Ліни Костенко, а в більш

екстремальні): *Події відбуваються в прикордонних районах Ізраїля та Палестини. Гурт пакистанських наркобаронів (gipsi kings, „тріє царі”), дізнавшись про швидке народження Ісуса, намагаються нелегально перетнути ізраїльський кордон, щоби принести Ісусові дари і в такий сакральний спосіб забезпечити подальше процвітання свого злочинного бізнесу на нових територіях <...>. В цей час в прикордонних районах відбувається перепис біженців, які живуть у фільтраційних таборах в буферній зоні. Поміж інших біженців на перепис ідуть Йосип з Марією. Марія чекає на дитину, і згодом народжує її на фермі, поблизу придорожного кемпінга, в якому родина зупинилась на ніч. Саме тут їх знаходять наркобарони, а також натовп ямайських емігрантів, котрі почули в себе на батьківщині від сектантів-будистів про Ісусове народження і поспішили перетнути Атлантичний океан в порожніх трюмах з-під нафтовозів, оскільки вважають Ісуса новим ефіопським королем, чий прихід був напророчений в давніх растаманських переказах і перших письмових пам'ятках, вивезених до Ямайки легендарними ефіопськими вождями. На думку ямайців, Ісус має відновити міць і суверенітет ідеального африканського королівства* [2, с. 682–683];

Постмодернізм С. Жадана виявляється в ширшому діапазоні більш різноманітних способів обігрування біблійних елементів. Так, наприклад, у його творах дуже часто спостерігаємо спеціальне використання малої букви замість великої в написанні імен, прізвищ, релігійних назв: *...він – цей неймовірний і нереальний степан галябарда – лише торкався своїми пухкими волохатими пальчиками пластмасових клавіш йоніки – і бац – тебе перемикало і ти перетворювався на знаряддя господнього промислу і вже не відповзав від радіоприймача, аж поки не передадуть прогноз погоди на завтра...* [2, с. 155]. Проте найхарактернішою ознакою постмодерністського дискурсу є одночасне вживання елементів високого та низького стилів, де біблійні вислови звичайно маркують високий стиль, а обценна лексика – низький: *... як того вчив товариш Троцький Лев Давидович, і як до того закликав нас святий Дейв й непорочна діва – стара партизанська курва!* [2, с. 166]; *...і соває нам якусь брошуру, що це за гівно? питається Вася, візьміть, каже Какао, і хай откровення господнє буде з вами* [2, с. 182]; *...я просто не дозволю вам відійти вбік і залишити мене самого, на цьому розпеченому вугіллі, на яке ви мене завели своїми й...ими апостольськими посланнями...* [2, с. 393].

Отже, у сучасній українській літературі з'являються все нові і нові способи мовної гри з біблійними фразеологізмами як у творах письменників-модерністів, так і у творах постмодерністської літератури.

Список літератури

1. Дядечко Л. П. Крылатые слова в русском языке: системно-функциональный и лексикографический аспекты : дис. на соиск. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.02 – русский язык / Киевский нац. ун-т им. Тараса Шевченко; Людмила Петровна Дядечко. – К., 2003. – 515 с.
2. Жадан С. В. Капітал / С. В. Жадан. – Харків : Фоліо, 2009. – 797 с.
3. Костенко Л. Берестечко: Історичний роман / Л. Костенко. – К. : Український письменник, 1999. – 158 с.
4. Костенко Л. Вибране / Л. Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 560 с.
5. Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або дефект головного дзеркала: лекція, прочитана в Національному університеті „Кієво-Могилянська академія” 1 вересня 1999 року / Л. Костенко. – К. : Видавничий дім „КМ Akademia”, 1999. – 32 с.
6. Костенко Л. Записки українського самашедшого / Л. Костенко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 416 с. – (Перлини сучасної літератури).
7. Костенко Л. Мадонна Перехресть / Ліна Костенко. – К. : Либідь, 2011. – 112 с.
8. Костенко Л. Маруся Чурай : Історичний роман у віршах / Ліна Костенко. – К. : Дніпро, 1982. – 136 с. (Серія „Романи й повісті”, № 2).
9. Костенко Л. Річка Геракліта / Ліна Костенко; упоряд. та передм. О. Пахльовської; післямова Д. Дроздовського; худож. С. Якутович. – К. : Либідь, 2011. – 336 с.
10. Павлишин М. Г. Українська культура з погляду постмодернізму / М. Г. Павлишин // Сучасність. – 1992. – № 5. – С. 46–50.
11. Семків Р. А. Постмодернізм та іронія (типологізація нетипового) / Р. А. Семків // Слово і час. – 2000. – № 6. – С. 6–12.

Скаб Марія, Скаб Мар'ян. Біблейские фразеологизмы как объект языковой игры в современной украинской литературе / Марія Скаб, Мар'ян Скаб // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. – 2012. – Т. 25 (64), №2 (1). – С. 232–237.

В статті автори приходять к виводу, що в сучасній українській літературі з'являються нові способи мовної гри з біблійними фразеологізмами як в творах письменників-модерністів, так і в творах постмодерністської літератури.

Ключевые слова: біблійські фразеологізми, мовна гра, модернізм, постмодернізм.

Skab Maria, Skab Marian. Biblical Phraseological Units as an Object of a Language Game in Modern Ukrainian Literature / Maria Skab, Marian Skab // Scientific Notes of V. I. Vernadsky Taurida National University. – Series: Philology. Social Communications. – 2012. – V. 25 (64), №2 (1). – P. 232–237.

In the article the authors draw a conclusion that there are new methods of language game with biblical phraseological units in the works by modernistic writers, as well as in post-modernistic works.

Key words: biblical phraseological units, language game, modernism, postmodernism.

Стаття надійшла до редакції 11 травня 2012 року